

fátylán keresztül, valamiféle rálátást kínál az európai történelem kudarcokban és borzalmakban bővelkedő egészére. Ami persze nem akadályozza az elbeszélőt abban, hogy az ironikus leplezés nyelvi műveletei során minél sűrűbben éljen a szerepjátszás megannyi lehetőségével – például akkor, amikor retorikus(an képmutató) alázattal igazodik a tárgyhoz a templomi harangokat leíró fejezetek egyikének végén: „S hallga, ha Isten kegyes, még időt ad és békességet, akkor a következő folytatásban itt mondom tovább.” (61.)

Ahogy az élethez szükségeltetik a só, szó szerinti és átvitt értelemben is, úgy az írás sem nélkülözheti ama bizonyos attikai sót, a szellemes, adott esetben ironikus, vagyis az összetett emberi és történelmi valóság vonatkozásában egyszerre színlelő és leplező stílust. Nádas értekező prózájának, esszényelvének félreismerhetetlen védjegyét. (*Jelenkor*)

BAZSÁNYI SÁNDOR

A normalitás őrítő kényszere

SCHEIN GÁBOR: *SVÉD*

Schein Gábor életművét utoljára 2009-ben gazdagította regény (*Egy angyal önéletrajzai*), azóta változatos formákban – versekben (*Éjszaka, utazás*), kisprózai alkotásokban (*Megölni, akit szeretünk*), valamint politikai, közéleti tárgyú esszéikben, publicisztikákban (*Esernyők a Kossuth téren*) – alakult tovább a Schein-oeuvre. Legutóbbi, a tavalyi könyvhétre megjelenő, *Svéd* című regényét pozitívan fogadta a kritika. A „fajsúlyos alkotás” (Pogrányi Péter, *Hideg viszonyok*, Revizor, 2006. 02. 29.) vagy épp a „remek olvasmány” (Bihary Gábor, *Paradoxonok, párbuzamosok, történetek*, SZIFonline, 2015. 12. 04.) olyan szintagmák, melyek pozitív minősítéssel látják el a művet. Akárcsak Smid Róbert (*Válassz egy tárgyat – és találd hozzá történetet*, Műút portál, 2015. 09. 25.) azon megállapítása, mely szerint „[v]alahányszor Schein Gábor új könyvvel jelentkezik, az olvasó biztos lehet abban, hogy a szöveg nemcsak csatlakozik a kurrens európai irodalmi folyamatokhoz, de képes reflektálni azok kérdésfeltevéseinek kondícióira is. A *Svéd* ezt teszi többek között az antikvarianizmus és archívumtudomány manapság igencsak kelendő újraértésével”. De nem fukarkodott az elismeréssel a *Könyvesblog* sem, amikor tavaly az év könyvének választotta meg a *Svédet*, amely mértékadó kritikusok toplistáján is előkelő helyen végzett (lásd például Balajthy Ágnes listáját a *KULTer.hu*-n: *2015 KULTkönyvei*, 2016. 01. 02.). Úgy tűnik tehát, hogy a *Svéd* jelentős regény. Jelen kritika mégis inkább a recensens kételyeit fogja artikulálni a mű sikerülttségével kapcsolatban.

Schein könyve egy haldokló svéd diplomata, Grönewald úr és annak fogadott fia, Ervin történetét tárja az olvasó elé. Ervin kisgyerekként 1956-ban, a forradalom után került nyugatra, egy ausztriai menekülttáborból vásárolta meg az anyjától Grönewald. Az egykori diplomata élete végén döntött úgy, hogy fiának joga van megismernie a saját, igazi (?) múltját, amihez egy magyar pszichiáternő, Bíró doktornő segítségét kéri. (Ervin meggyőződéses kommunista anyját, Stiller Annát 1956

után Lipótmezőn kezelték, ott, ahol annak bezárásáig Bíró doktornő is dolgozott. A regény jelen ideje az intézet bezárásának időszaka.) A regény egyik kulcsproblémája az identitás mibenléte, az, hogy miben is áll annak lenni, akik(ről azt hisszük, hogy) vagyunk, milyen *elmondott történetekből* épül fel a személyiség. Mindez történelmi eseményekbe ágyazottan jelenik meg, a szöveg megidézi az 1956-os forradalmat, a hatvanas évek szocializmusát és a kétezres évek Magyarországot egyaránt. Mindegyikből viszonylag keveset tár az olvasó elé, a *Svéd* erőteljesen sűríti ezeket a nagy témákat. Egy ilyen vállalkozás mindig kockázatos (ezt a kockázatvállalást akár üdvözölhetjük is), s noha elképzelhető olyan interpretáció, amely épp a szöveg erényeként kezeli a regény „gazdag szövésű” voltát (amiként Pogrányi Péter is így tesz), számomra azonban inkább a szöveg sikerültével kapcsolatos kételyeket erősítette. Egyszerűen túl sok minden van a *Svéd*-ben: '56, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet működésének ellehetetlenítése, egyszerűsített betegek sorsa, identitásprobléma, személyiségválság, szocialista diktatúra, elmebetegség, nyomozás, szerelem és elromlott házasság, szülő-gyerek, de még inkább apa-fiú viszony, antikvarianizmus és archívumtudomány stb.

A *Svéd* a tudós irodalmárok által írt regények valamennyi erényét és hibáját magán viseli: igazi tudós munka, ami pontosan tudja, mikor mely történelmi eseménynek, kurrens bölcsészettudományi problémának kell feltűnnie ahhoz, hogy a szöveg a jelentős, összetett műalkotás képzetét keltse olvasóiban, ami egyfelől növelheti a regény értékét, másfelől azonban teherként is nehezédehet rá. Ugyanis már csak a könyv terjedelméből fakadóan is kétséges a vállalkozás sikeressége. Annak a terjedelmes problémahalmaznak, amelyet a *Svéd* az olvasója elé tár, valamennyi eleme akár önmagában is megérne egy nagyregényt. Ahogy Balajthy Ágnes is jelezte rövid értékelésében, „ez a sűrű történetanyag ennél a karcsú kötetnél talán tágabb kereteket is elbírt volna”. Csak egyetérthetünk a kritikus megállapításával, annyit hozzátéve, hogy éppen ez a sűrítettség és karcsúság az, ami megnehezíti a kötet dolgát a tekintetben, hogy valami megérthetőt mondjon a múltról. Ez azonban alighanem szándékolt: a regény tanulsága voltaképp abban áll, hogy a múltról megkonstruálhatunk ugyan elmondható, elsajátítható történeteket, de olyanokat nem, amelyek segíthetnének annak megértésében. Ennek mintegy kicsinyítő tükré az, ahogyan Bíró doktornő Ervin anyjának, Stiller Annának a kórlapját olvassa: nem a beteget, hanem a kórlapot analizálja, a beteghez már nem, csak a kórlaphoz, tehát egy gondozott *szöveghez* van hozzáférése. Nem pszichiáter, hanem szövegértelmező módjára jár el, aki e közvetítettség miatt csak annyit tehet, hogy regisztrálja, az olvasott mondatok talán nem is attól származnak, akinek a kórlap tulajdonítja azokat: „Ha úgy vesszük, ez a zárójeles betoldás az egyetlen sor, amelynek szerzőségét a magáénak vallotta, mégis büntetőjogi felelősséget vállalt az egész szövegért.” (86.) A regényben megjelenő szövegek (egy könyvrészlet, amelyet Ervin fordít; Stiller Anna kórlapja; Ervin levele Karinhoz stb.) nem elsősorban intertextuális játékként tölthetik be funkciójukat, hanem inkább arról lehet szó, hogy a szövegek *egymás mellettsége* is arra irányítja rá a figyelmet, hogy az egymásba játszó textusok nem egyértelműen (vagy: egyértelműen nem) hoz(hat)nak létre bármiféle koherens értelemösszefüggést. Olyat legalábbis biztosan nem, amiből a múlt (akár a szocialista diktatúra működése, akár Stiller Anna sorsa és

azon döntése, hogy eladja a fiát stb.) megérthetővé válna: a regény példaértéke szerint a múlt – leginkább történetek soraként – *létrehozható*, de *nem megérthető*. Stiller Anna kórlapja történeteket mond el róla, miközben valódi történetét megismerni (és így megérteni) már nincs módja sem Bíró doktornőnek, sem az olvasónak. De nagy kérdés, s ezt a szöveg nyitva hagyja, hogy hogyan megy végbe Ervin önmegértése azok után, hogy megtudja valódi származását. Úgy is mondhatnánk, hogy a *Svéd* tagadja, hogy létezne olyan hermeneutikai kör, amelyből a világot vagy önmagunkat jobban értve léphetnénk ki.

S hogy e példaérték igencsak vitatható, az alighanem a regény érdemei közé sorolható. A szöveg számomra legzavaróbb megoldatlanságait nem is ebben, hanem a narrációban fedeztem fel. A névtelen, külső elbeszélő többlettudással rendelkezik a szereplőkkel és az olvasóval szemben is, időnként előre jelzi a bekövetkező jelentésmódosulásokat. Például akkor, amikor Bíró doktornő Grönewald házában megpillantja a később még fontos szerephez jutó asztalt. „Bizonyára nem volt ritka, hogy Grönewald úrék társaságot hívtak vacsorára, gondolta Bíró doktornő, de ahogy körbepillantott, e falak közé mégsem tudott fesztelenül beszélgető férfiakat és nőket képzelni. *Akkor még nem tudta*, hogy a nyolcszemélyes tölgyfa asztal, mert az volt, nem dió, Teresa hozományaként kerül hozzájuk...”, 17., kiemelés: U. D. M.) Az omniszciens narrátori pozíció egy olyan szövegben, amely részben a krimi sémájára épül úgy, hogy éppenséggel az értelemképző nyomozás lehetetlenségéről is referál (vagyis ki is fordítja azt), némiképp zavarónak hat. (A regény bizonyos narrációs sikerültségéről Smid Róbert írt már hivatkozott kritikájában, ezeket lásd ott.) Nem derül ki azonban, hogy ez a narrátor miképpen része is az elbeszélésben létrehozott világnak. Olyan pozícióból szólal meg, amelyben megpróbálja újraalkotni Ervin, Grönewald úr és Bíró doktornő történetét: „Ha rekonstruálni akarjuk a történeteket, fel kell tételeznünk, hogy...” (10.)

Ez a mindentudó pozíció azonban még mindig kevésbé zavaró, mint az a tény, hogy a szöveg meglehetősen könnyedséggel siklik át az egymással párbeszédbe lépő szereplők nyelvi kondicionáltságán. Amikor Bíró doktornő és Grönewald úr találkoznak, a szöveg nem szól arról, hogy kettejük dialógusa milyen nyelven folyik. A narráció azonban kimondottan magyar nyelvi formulákkal él akkor is, amikor Grönewaldtól származó megnyilatkozást olvasunk. Például a Bíró doktornőnek írott levelében azt írja, hogy Bíró utazásának költségeit „az utolsó *fillérig* fedezi” (7., kiemelés: U. D. M.), vagy amikor arról panaszkodik, hogy „a fia *bétszámra* meg se kérdezi” (19., kiemelés: U. D. M.), hogy van. De ugyanúgy magyar nyelvi idiómával él akkor is, amikor egy dialógus során egyenesben olvassuk a svéd diplomata ríposztját: „– És ez is marad – mutatott az íróasztal mellett álló alacsony polcra. – A többit, ha kérhetem, *pozdorjává!*” (33., kiemelés U. D. M.) Igencsak nehéz elhinni, hogy az egykori svéd diplomata a halála küszöbén a magyar nyelv idiómakészletében való ilyen mértékű jártasságról tegyen bizonyosságot. Az sem sokkal jobban megoldott, amikor a szöveg – Bíró doktornőnek a sötét szobában való tapogatózásáról tudósítva – archaizál, miközben máshol nem teszi: „egyedül arra vigyázott [Bíró doktornő – U. D. M.], hogy semminek ne *ütközzék* neki”, 14., kiemelés U. D. M.). Ráadásul ezek az egyértelműen a magyar nyelvhez köthető formulák úgy helyezik el egy többnyelvű viszonyrendszerben az elbeszélőt, hogy

egyébként a szöveg sem a narrátor, sem a szereplők nyelvhasználatára nem reflektál, ahogyan maguk a szereplők sem. (Néhány kivétel van, amelyek azonban inkább erősítik a megfogalmazott bírálatot. Például: „Megtalál a dobozban mindent, amit tudni akar. Fényképeket és a fiam levelét is, amelyet két éve írt. A levelet megjegyzeteltem. Ezt természetesen nem fogja érteni, mert svédül van, de ha akarja, lefordíthatja.” [33.] Mire mutat itt a névmás: csak a jegyzeteket nem fogja érteni, vagy az egész levelet? Ha nyelvi akadályba ütközik Bíró, akkor ez korábban nem merült fel? Mi volt az a közvetítő, aminek segítségével addig *megértették* egymást?) A szereplők közötti nyelvi-kulturális távolság áthidalásának problémájától igencsak nagyvonalúan tekint el a szöveg. A narrátor, Grönewald, Ervin és Bíró viszonyrendszere e tekintetben akkor válik a leginkább bonyolulttá (és talán legkevésbé megoldottá), amikor paradox módon amúgy a regény legsikerültebb fejezetét, Ervin Karinnak, a volt feleségnek írott levelét olvassuk. A levelet ugyanis Bíró doktornő olvassa, így lesz hozzáférése az olvasónak is; de hogyan fér hozzá Bíró, ha Grönewald éppen a levél olvasását nehezítő nyelvi akadályokra hívta fel a figyelmet? Ha Bíró doktornő fordítja a szöveget, akkor nem következik-e be esetleges félrefordítás? Hogyan tudunk ennyire könnyen hozzáférni egy olyan szöveghez, amelyet elvileg még az a szereplő sem ért, aki amúgy olvassa? A szöveg ezáltal sem utal a felmerült problémákra.

Ebben a fejezetben látszólag Ervin a levél írójaként válik a szöveg narrátorává, ám a levelet mindjárt az első lapon Grönewald jegyzetei szakítják meg. Grönewald itt szöveggondozóvá és kommentátorrá lép elő, ő adja tovább, immár jegyzetelt formában, a levelet Bíró doktornőnek. Az addig omniszciens pozícióban lévő narrátor eltűnik, csakhogy Grönewald nem tudja betölteni a helyét, mert *nem érti* Ervin szövegét. Már az első jegyzetek egyikében kimondja, hogy valójában sohasem értette a fiát: „Soha nem tudtam, hányadán állunk. Soha nem tudtam, mit gondol magában.” (153.) A levél egy másik pontján, amikor Ervin a gyerekvállalást a saját távlatába helyezi, s mintegy kétségbe vonja, hogy egy elromló (elrontott) kapcsolatot újfent működővé tehetne egy közös gyerek, akkor a megértés teljes kudarcát tanúsítva Grönewald úr csak annyit fűz hozzá, hogy „[a]mikor ezt olvastam, percekig nem tudtam abbahagyni a nevetést” (164.). Egy másik helyen Ervin, gyerekkori emlékeinek hiányában, magának az emlékezésnek a működésére és az emlékek tétjére, fontosságára kérdez rá úgy, hogy a vonatkozó kérdések egyértelműen a régiséggyűjtő apát jelenítik meg („Miféle mánia kényszeríti az embert, hogy emlékeket *gyűjtsön*, javítgassa őket, és végül azt mondja, ez vagyok én, *összehordott kacatok sokasága?* 167., kiemelés U. D. M.). Ekkor Grönewald ismét inadekvát módon reagál: „Rosszul teszi fel a kérdést.” Nem érti, hogy az „összehordott kacatok sokasága” nem pusztán az emlékek felhalmozására, hanem az ő gyűjtőszervenvedélyére utal, azt mintegy érvényteleníti afelől, hogy éppen a saját fiának felejtett el (vagy nem tudott) emlékeket „összehordani”. Grönewald kitalálja a történeteket, és nem megéri azokat. Saját fiának – akinek ő maga nem tudott történetet adni („Mindenkinek elképzelttem mindenfélét, csak épp neki nem. Őt kihagytam. Túl közel volt.” 167.) – igazi, nem általa adott (ezért uralni sem tudott) történetét képtelen megérteni. Ez a fejezet tudja mindazt, amit a regény egésze nem: Ervin és Grönewald ellentmondásos (sőt, Ervin felől ellenséges) viszonyát a regény más jeleneteivel szem-

ben lényegesen összetettebben és érzékibb módon viszi színre, amiként a kettős narrációban Ervin karakteréről is árnyaltabb képet kapunk, mint a regény bármely másik pontján. A levélregény tradícióját is felelevenítő fejezet a *Svéd* legsikerültebb egysége.

Bíró doktornő megállapítása, miszerint a „normalitás őrzítő kényszer” (107.), nemcsak a betegeire, hanem Ervinre is vonatkoztatható, amennyiben Grönwald úr szemében Ervin sohasem volt „normális”: nem tudott megfelelni a Grönwald úr és Teresa által konstruált „normális gyerek”-képnek, és nem tudott soha felnőtté válni. „[...] Ervin valóban képtelen volt felnőtt férfi módjára berendezni az életét, még annál is kevésbé, mint gondoltam.” (154.) De hogyan is lehetne „normális” az, akinek legmeghatározóbb élménye az idegenség? Aki apja lakásába belépve, annak halála után is csak az idegenséget (és a hazugságot) érezte? „Mit keres egy olyan élet díszletei között, amelynek mindig, amióta az eszét tudta, a pusztulását kívánta? Mit keres ebben a lakásban, amelyben, amíg itt élt, érvényes, őszinte mondatai és cselekedetei csakis az elutasítás, a rombolás mondatai és cselekedetei lehettek? Mit keresett itt egy nappal az apja halála után, amikor mindaz, ami volt, befejeződött, ahogy kívánta?” (140.) A létige ráadásul nemcsak dolgokra és eseményekre, hanem magára Ervinre is vonatkoztatható. Ervin mint Grönwald és Teresa fia, mint Grönwald valójában soha meg nem írt, el nem mondott története a diplomata (a történetmesélő) halálával befejeződött. Az azonban nem derül ki, hogy – immáron a származására és anyjára vonatkozó dokumentumok birtokában – Ervin végül hogyan is írja tovább saját történetét, amelynek egyedüli alakítója most már ő maga.

A fentebb hosszasan taglalt problémák mellett néhány – egy második kiadás során azonban könnyen javítható – apróság is csökkentheti némiképp a szöveg élvezeti értékét. Ilyen például az, hogy míg a 107. oldalon azt olvassuk, hogy Ervin billentyűzettel és képernyő előtt dolgozik, ami számítógéppel végzett munkát sejtet, addig három oldallal később már az olvasható, hogy „felnyitotta az írógép dobozának tetejét” (110.), ami „matuzsálemkorú” volt, és azon dolgozott. (Az írógép súlyos billentyűinek a kattogása ráadásul kifejezetten inspirálta is, „a kattogás úgy hatott Ervinre, mint harci ménre a trombitászó”.) Ezek azonban apróságok. Velük szemben növelik a könyv érdekességét Szőcs Petra fotográfiái, amelyek nem rendelődnek alá a szövegfolyamnak, hanem önálló narrációt hoznak létre, időnként hozzákapcsolódva a szöveg elbeszéléséhez. Kép és szöveg viszonya tehát olyan befogadói pozíciót teremt, amiben az olvasó a fotósorozatot a mellette futó elbeszéléstől függetlenül is értelmezheti. Szőcs művei leginkább talán a hiány, az elmúlás és a magány szemantikai körében helyezhetők Ervin, Bíró doktornő és Grönwald története(i) mellé.

Bihary Gábor szavait kölcsön véve a *Svéd* „[o]kos szöveg, és ez nem mindig érénye”, s amint arra a recepció felhívta a figyelmet, izgalmas vállalkozás is, megjelenése akár az előző év jelentős irodalmi eseményének is tekinthető. A fogadtatás során felmutatott érények mellett igyekeztem azonban a szöveg gyengeségeit is artikulálni. A kritika bíráló részei azonban bizonyosan nem fogják a szerzőt és/vagy a kötetet már kedvelő olvasókat elbizonytalanítani. S lehet, hogy ez így van rendjén. (*Kalligram*)